

ATATÜRK, CUMHURİYET VE HUKUK SİSTEMİ

TEMUÇİN F. ERTAN*

GİRİŞ: HUKUKUN ANLAMI VE BAŞLICA HUKUK SİSTEMLERİ

Hukuk kavramı, konuşma dilinde birbirinden farklı pek çok anlamda kullanılmaktadır. Halk dilinde çoğu zaman "iyi dostluk ilişkileri"; "hak" sözcüğünün çoğul hali; birtakım davaların konusu olan uyuşmazlıkların niteliği veya bu davalara bakan yargı mercileri anlamında kullanılmaktadır. Daha teknik anlamda ise hukuk en yaygın biçimde "toplumsal yaşamı düzenleyen kuralların bir bölümü" şeklinde tanımlanmaktadır.¹

Çok yaygın bir Osmanlıca-Türkçe sözlükte "hukuk; haklar, hakikatler, kanunların verdiği haklar, hakim ve avukat yetiştiren mektep" şeklinde ifade edilmektedir.² Hukuk kavramına oldukça geniş bir yer ayıran Türk Dil Kurumuna ait Türkçe sözlükte ise hukukun tanımı; "toplumu düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünü, tüze; bu yasaları konu alan bölüm; yasaların ceza ile ilgili olmayıp alacak verecek gibi davaları ilgilendiren bölümü; haklar; ahbablık, dostluk" şeklindedir.³ Hukukla doğrudan ilgili bir başka sözlük ise son derece yalın bir açıklama ile yetinmiştir. Buna göre hukuk, "haklar, tüze" demektir.⁴

Tüm bu açıklamaların ışığında hukuk kavramını –tam ve kesin olmakla birlikte– şu şekilde tanımlamak mümkündür: "Hukuk, insanların birbirleriyle ve oluşturdukları topluluklarla; yine insanların oluşturdukları toplulukların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen belirli özellikte zorlayıcı kurallardan oluşan bir bütündür."⁵

Yüzyıllar boyunca çeşitli ülkelerde uygulanan ve hala uygulanmakta olan farklı hukuk sistemleri ve bu sistemlerden kaynaklanan hukuk çevreleri or-

* Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

¹ Seyfullah Edis, *Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri*, Ankara 1983, s. 3.

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 5. Baskı, Ankara 1982, s. 453.

³ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 654.

⁴ Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü*, Ankara 1982, s. 190.

⁵ Edis, *a.g.e.*, s. 4.

taya çıkmıştır. Bu hukuk sistemleri ve çevrelerini dört ana grupta toplamak mümkündür.

a) Roma Hukuku⁶: Günümüzde dünyanın hiçbir ülkesinde doğrudan doğruya uygulanmamakla beraber, bu hukuk çevresine dayanan sistemler genellikle kara Avrupa'sı ülkelerinde görülmektedir. Ortaçağda bazı Avrupa ülkeleri tarafından benimsenmiş olan Roma hukuku, günümüzde de birçok uygar ülkenin özel hukuk alanında etkisini sürdürmektedir. Fransız, Alman ve İsviçre medenî kanunlarında bu etki kendisini açıkça göstermektedir.⁷

b) Common Law⁸ İngiliz hukuku birçok açıdan kara Avrupa'sı huku-kundan farklıdır. Bu fark İngilizlerin, Almanların ve Fransızların aksine, Roma hukukunun etkisi altına girmemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu hukuk sistemini diğer sistemlerden ayıran bir başka özellik, şimdiye kadar hiçbir kanunlaştırma hareketinin gerçekleştirilmemiş olmasıdır. Oluşup gelişmesi 13. yüzyılda son bulmuş olan Common Law, o zamandan beri İngiliz mahkemelerinde muhafazakar bir anlayışla uygulanmaktadır.⁹

c) İslam hukuku¹⁰: İslam hukukuna fıkıh adı verilir. Kitap veya Kur'an, sünnet, icma ve kıyas İslam hukukunun dört ana kaynağını oluşturmaktadır. Ancak Kur'an ve sünnetten çıkarılan anlamlar 7. ve 9. yüzyıllarda belirlenmesi nedeniyle somut bir uyumsuzluğa çözüm bulmak için fıkıh bilginlerinin verdiği eski bir fetva veya kavile başvurmak gerekmektedir. İslam hukuku bu niteliği ile aklî değil, naklî bir hukuk sistemi olarak görülmektedir.¹¹

⁶ Roma hukukuna ait geniş bilgi için bkz. Kudret Ayiter, *Roma Hukuku Derstleri*, Ankara 1963; Şakir Berki, *Roma Hukuku*, Ankara 1949; Özcan Karadeniz, *Roma Hukuku*, Ankara 1974; Paul Koschaker, *Modern Hukuka Giriş Olarak Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları*, Ankara 1971; Recai Okandan, *Roma Amme Hukuku*, İstanbul 1944.

⁷ Özcan Tikveş, *Atatürk Devrimi ve Türk Hukuku*, İzmir 1975, s. 142.

⁸ İngiliz hukuku olarak da bilinen Common Law ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Uğur Alacakaptan, *İngiliz Ceza Hukukunda Suç ve Cezaların Kanuniliği Prensibi*, Ankara 1958; Andreas Schwarz, "Roma Hukuku ve İngiliz Hukuku", (Çev. Bülent Davran), *Üniversite Konferansları, 1945-1946*, İstanbul 1947.

⁹ Tikveş, a.g.e., s. 145.

¹⁰ İslam hukuku ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, Ankara 1958; Şakir Berki-Hayrullah Hamdi, *İslam Hususi Hukukunun Ana Prensipleri*, Ankara 1962.

¹¹ Adnan Güriz-Peter Benedict, "Giriş", *Türk Hukuku ve Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Türkiye Kalkınma Vakfı Yay., Ankara 1974, s. VIII.

d) Sosyalist hukuk¹² Sosyalist hukuk sistemi, 20. yüzyılın başlarında Rusya'daki Bolşevik İhtilali sonrasında uygulama alanı bulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başta doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerine yayılan bu hukuk sisteminde, Marksist-Leninist doktrin egemendir. Bu nedenle de ekonomik yan belirleyicidir. Özellikle bireyin üretim araçları üzerinde hakkı reddedilmekte ve toplumun çıkarları ön plana çıkarılmaktadır.¹³ 1990'lı yılların başlarında sosyalist rejimlerin yıkılma durumuna gelmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bu hukuk sisteminin etki alanı oldukça daralmıştır.

Bütün bu hukuk sistemleri ortaya çıkışlarından bir süre sonra tek bir ulusa veya devlete mal olmaktan çıkarak, benimseme ya da benimsetme yoluyla çeşitli dünya ulusları arasında uygulama alanı bulmuşlardır. Hukuk tarihinde üç büyük benimseme hareketi göze çarpmaktadır. Bunlar, Ortaçağ'da Roma hukukunun çeşitli Avrupa ülkeleri tarafından benimsenmesi; 19. yüzyılda Fransız Medeni Kanununun (Code Civil) başka ülkeler tarafından benimsenmesi ve 20. yüzyılda ise Batı Avrupa hukuk sistemlerinin bazı Asya ve Afrika ülkeleri tarafından kabul edilmesidir.¹⁴

I. BÖLÜM: OSMANLI HUKUK SİSTEMİ VE BU ALANDAKİ REFORMLAR

a) Osmanlı Hukuk Sistemi:

Osmanlı devletinin kuruluşundan Tanzimata kadar geçen sürede yürürlükte bulunan hükümleri hukukî, cezaî ve idarî olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. Çoğunlukla dinsel kurallardan oluşan hukukî hükümler, özel hukuk kurallarını kapsayıp, kişiye ve aileye ilişkin kurallardan oluşmaktadır. Yine bazı mal ilişkilerinde ve diğer işlemlerdeki bazı ulusal kurallar, bir başka deyişle örf ve adetten gelen kurallar da hukukî hükümler kapsamında değerlendirilmektedir. Cezaî hükümlerde ise esas şeriatın emir ve nehiyleri olmakla birlikte, bazı konular ve cezalar şer'î cezalardan kısmen ayrılarak devrine göre ya hafifletilmiş ya da şiddetlendirilmiştir. İdarî hükümler ise

¹² Sosyalist hukuk sistemi için bkz. Türkaya Ataöv, *Sovyetler Birliği Devlet İdaresi*, Ankara 1961; R. Schlensinger, *Marksizm ve Sovyet Hukuku Teorisi*, (Çev. M. Aktan), İstanbul 1974.

¹³ Tikveş, *a.g.e.*, s. 148.

¹⁴ Ergun Özsunay, "Türkiye'de Yabancı Hukukun Benimsenmesi Hareketi İçinde Türk Medeni Kanununun Anlamı ve Önemi", *Medeni Kanunun 50. Yıl Sempozyumu. I Tebliğler*, İstanbul 1978, s. 399-400.

devletin teşkilatına, arazisine, vergilerine, reayaya ilişkin kurallardır. Bu alanda dinsel kuralların etkisi, diğer alanlara göre daha azdır.¹⁵

Özel hukuk alanında Tanzimat dönemine değin çağdaş anlamda bir kanunlaştırma hareketi¹⁶ ve bir hukuk alanının derli toplu, etraflı ve sistemli olarak düzenleyen kanunlar yapılamamıştır.¹⁷ Özel hukukta durum böyle iken, kamu hukuku için aynı durum söz konusu değildir. Devlet yönetiminde hemen her gün ortaya çıkan değişik ihtiyaçlar, İslam hukukunun donmuş kalıpları dışına çıkılarak yeni düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk sonucu ulema, şeriatın özüne dokunulmamak şartıyla egemenlik hakkına sahip olan sultanlara devlet yönetimiyle ilgili olarak istedikleri gibi davranma yetkisi vermiştir. Osmanlı hükümdarları da bu yetkiye dayanarak kanunnameler yayınlamışlardır. Padişahların kanunnamelerine dayanan bu hukuk sistemine "örfî hukuk" adı verilmiştir.¹⁸

Bu kanunnamelerin en önemlileri Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman kanunnameleridir. Daha çok idarî bir nitelik taşıyan Fatih'in kanunnamesi, yalnızca sultan tarafından konulmuş olan kuralları kapsamayıp, eskiden beri var olan kuralların toplanmasından, belirlenmesinden ve tamamlanmasından oluşmuştur.¹⁹ Buna karşılık Kanuni dönemi kanunnamesi yalnız idarî alana yansımayıp, hukukî, cezaî ve usul alanlarıyla da ilgilidir. Dolayısıyla da daha geniş ve kapsamlıdır.²⁰

Osmanlı hukuk sistemi ile ilgili bu bilgilerin ışığında Tanzimat dönemi öncesinde de, özel hukuk dışındaki alanlarda zaman zaman yapılan düzenlemelerle dinsel hukuk kurallarının dışına çıkıldığı anlaşılmaktadır. Ancak 17. yüzyıldan itibaren başlayan gerilemeyle birlikte günün koşullarına uygun kanunnameler çıkarılamamış ve gün geçtikçe örfî hukukun alanı daralmış şer'î hukukun alanı genişlemiştir. Böylece devletin şer'î yönü de ağır basmaya başlamıştır.

¹⁵ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 154.

¹⁶ Tedvin ve kodifikasyon anlamına gelen kanunlaştırma, dağınık bir durumda var olan yazılı veya yazısız bütün hukuk kurallarını birleştirmek anlamı taşımaktadır.

¹⁷ Velidedeoğlu, a.g.e., s. 155-157.

¹⁸ Tamer Timur, *Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefesi*, Ankara 1968, s. 77.

¹⁹ Velidedeoğlu, a.g.e., s. 155-157.

²⁰ Velidedeoğlu, a.g.e., s. 157-161.

b) Osmanlı Hukuk Sistemini Düzeltme Çabaları:

Osmanlı devletinde çağdaş anlamdaki kanunlaştırma hareketleri ilk kez Tanzimat döneminde başlamıştır. Gerek Osmanlı'nın iç dinamiğinin ve gerekse (çoğunlukta) dış dinamiklerin etkisiyle Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra, bu fermanının ruhuna uygun olarak hazırlanan kanunlar birbiri ardına yayınlanmaya başlamıştır.

Bu dönemdeki kanunlaşmalar başlıca iki yönde gelişmiştir: Bazı alanlarda tamamen ulusal nitelikte ve yürürlükteki dinsel hukuk düzenini çağdaşlaştırmak yoluyla kanunlaşmalara gidilirken, bazı alanlarda ise yabancı hukukun benimsenmesi yoluyla hukuk sisteminin çağdaş bir nitelik kazanmasına çalışılmıştır.²¹

İlk düzenlemeler ceza hukuku alanında görülmüştür. Ceza Kanunması 1850, 1854 ve 1857 yıllarında üç kez tadil edilerek geliştirilmiştir. Can ve mal güvenliği ile ırz ve namus dokunulmazlığı gibi doğal hakları güvence altına alan Ceza Kanunnamesi büyük ölçüde Batı devletlerinin mevzuatından yararlanarak hazırlanmıştır. Özellikle 1877 yılında yapılan tadilatta tümüyle Fransız ceza kanunundan yararlanılmıştır.²² 1850 yılında ticaret mahkemelerinin kurulmasından kısa bir süre sonra ilk ticaret kanunnamesi yayınlanmıştır.²³ Yayınlanan bir diğer kanun ise 1857 tarihli arazi kanunnamesidir. Bu kanunname ile Tanzimat Fermanı'nın ilkelerine uygun olarak toprak mülkiyeti anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır.²⁴ Ancak bu kanunun kökleri tümüyle şer'î hukuka dayanmaktadır.²⁵

Çıkarılan kanunnamelerin tarihlerine bakıldığında hukuk alanındaki gelişmelerin 1856 yılındaki Islahat Fermanı'nın yayınlanmasından sonra

²¹ Buna göre 1840 ve 1851 tarihli Ceza Kanunnameleri, 1858 Arazi Kanunnamesi, 1876 Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, 1917 Hukuk-u Aile Kararnameyi yerli ve dinsel hukuk nitelikli kurallara dayanmaktadır. Buna karşılık 1850 Ticaret Kanunnamesi, 1858 Ceza Kanunnamesi, 1864 Deniz Ticareti Kanunnamesi, 1880 Ceza Mahkemeleri Usul Kanunu, 1881 Hukuk Mahkemeleri Usul Kanunu yabancı hukukunun benimsenmesi yöntemiyle çıkarılmışlardır. Ergun Özsunay, "Yabancı Hukukun Benimsenmesi Yoluyla Bir Çağdaşlaşma Modeli. Kemalist Hukuk Devrimi Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler", *Atatürk ve Adalat Reformu*, Adalet Bakanlığı Yay., Ankara 1981, s. 42-43.

²² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI. cilt, Islahat Fermanı Devri, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1976, s. 153; Velidedeoğlu, a.g.e., s. 176-177.

²³ Karal, a.g.e., s. 153-154.

²⁴ Karal, a.g.e., s. 154.

²⁵ Velidedeoğlu, a.g.e., s. 180; Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı*, Ankara 1976, s. 324.

daha da arttığını söylemek mümkündür. Yine 1856 yılı sonrasında Fransız ve İtalyan örneklerinden yararlanarak ticaret, ceza ve sulh mahkemeleri için usul kanunları hazırlanmıştır. Ayrıca şeriat, cemaat, ticaret ve konsolosluk mahkemelerinin yanısıra lâik nitelikli nizamiye mahkemeleri kurulmuştur.²⁶

Özel hukuk alanındaki en önemli kanunlaştırma hareketi kuşkusuz Mecelle'dir.²⁷ Mevcut İslami medeni hukuk kurallarının sistemli bir şekilde toplanarak oluşturulan Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye, İslam dünyasının ilk medeni kanunu olarak 1876 yılında yürürlüğe girmiştir.²⁸ Dönemi için ileri bir adım gibi görünmesine karşın Mecelle'nin çağdaşı olan diğer medeni kanunlara göre önemli eksiklikleri vardı. Borçlar hukuku ağırlıklı olmakla birlikte, vakıf, aile ve miras hukukları bulunmamakta ve eşya hukuku ile ilgili hükümler ise yeterli değildi.²⁹

Tanzimat Fermanı ile başlayan ve Batı'dan alınan kanunların uygulanmasıyla ortaya çıkan yeni durum Cumhuriyet dönemine değin devam etmiştir. Bu arada başta aile ve miras hukukları olmak üzere bazı alanlarda İslam hukuku varlığını ve etkisini geçmiş dönemlerdeki şekliyle korumuştur.³⁰

Tanzimat dönemi reformları arasında en kapsamlı ve en önemlileri kuşkusuz hukuk alanında gerçekleştirilen yeniliklerdir. Ancak tüm çabalara karşın adli ve kanunlaştırma alanındaki yeniliklerde istenilen sonuç tam anlamıyla alınamamıştır. Bu konudaki eksikliğin belki de en önemli nedeni yeni geliştirilen mevzuatın kendi içinde birlik ve tutarlılık sağlanamamış olmasıydı.³¹

Diğer yandan İslam hukukunun yanında çağdaş hukuk kurallarının uygulanmaya çalışılması, ülkede zaten bozuk olan hukuk birliğini iyice parçalamış ve yabancı devletlerin bir ölçüde yargı hakkına sahip olmalarıyla egemenlik ve bağımsızlık anlayışına büyük bir darbe vurulmuştur.³²

²⁶ Üçok-Mumcu, *a.g.e.*, s. 332; bu mahkemelerden Nizamiye Mahkemeleri Adliye Nazırlığına, Şeriat Mahkemeleri Şeyhülislamığa, Cemaat Mahkemeleri önceleri Hariciye Nazırlığına daha sonra Sadrazamlığa, Konsolosluk Mahkemeleri ise Hariciye Nazırlığına bağlıydı. Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. M. Harmanacı), II. Cilt, İstanbul 1983, s. 301.

²⁷ Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 187.

²⁸ Üçok-Mumcu, *a.g.e.*, s. 326.

²⁹ Üçok-Mumcu, *a.g.e.*, s. 327.

³⁰ Coşkun Üçok, "Hukuk Devriminin Nedenleri", *Atatürk Yıllık Konferansları*, VIII, 1975-1976, Ankara 1983, s. 65-66.

³¹ Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 205.

³² Üçok-Mumcu, *a.g.e.*, s. 342.

Tanzimatçıların reformları gerçekleştirirken hem ulemayı kollamak için şeriatı göz önünde bulundurmaları, hem de Batı'nın sempatisini ve yardımını kazanmak istemeleri yüzünden, eski kanun ve nizamlara dayanan geleneksel kurumların yanında, Batı'dan alınan kanun ve nizamlara dayanan yeni kurumlar meydana getirilmiştir.³³ Kuşkusuz bu durum eski ile yenin şiddetli çatışmalarına yol açmıştır.

Bütün bunlar göstermiştir ki; Tanzimatçılar, hukuk birliğini sağlamak için yola çıkmışlar, ancak tam aksi olarak hukukun daha da parçalanmasına engel olamamışlardır. Hemen her alanda olduğu gibi hukuk alanında da kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış ikili sistem ortaya çıkmış ve bu karşıt sistemlerin savunucuları arasındaki çelişkiler uzlaşmaz bir nitelik kazanmış, çatışmalar şiddetlenmiştir. Bu nedenle imparatorluk sınırları içinde yaşayan çeşitli unsurların tek çatı altında toplanması ve Osmanlıcılık anlayışının egemen kılınması mümkün olamamıştır.

Bütün bu olumsuzluklara karşın Tanzimat'la birlikte bazı olumlu adımların atıldığı da bir gerçektir. Her şeyden evvel hukuk devleti yolunda ilk ciddi adım atılmış ve bu yöndeki tarihsel süreç başlamıştır. Yine yeni alınan kanunlarla hukuksal eşitsizliklerin giderilmesinin yolu açılmış ve kamu hizmeti düşüncesini belirlemiştir. Pozitif hukukun belli kurallara göre sistemli bir şekilde düzenlenmesi, başka bir deyişle kanunlaştırma kavramı ilk kez çağdaş niteliği ile tanınmış ve yerleşmiştir. Bu kanunlaştırma hareketleri sayesinde İslam hukukunun bir bölümü dağınkılıktan kurtarılmış ve bu hukuk sisteminin düzenlemediği alanlarla ilgili olarak ilk kez Batı kanunları kabul edilmiştir. Bunun sonucunda yargılama yöntemleri geliştirilmiş ve yeni mahkemeler kurulmuştur. Belki de daha da önemlisi Osmanlı vatandaşlarının hukuksal durumu ilk kez çıkarılan vatandaşlık kanunu ile belli bir düzene sokulmuştur.³⁴

II. BÖLÜM: ATATÜRK'ÜN HUKUK DEVRİMİ VE SONUÇLARI

a) Yeni Türk Devletinin Batı Hukukuna Yönelmesinde Rol Oynayan Etkenler

Cumhuriyetin ilanından sonra Osmanlı'dan devralınan hukuk sisteminin toplumun ihtiyaçlarını karşılayamaz nitelikte olduğunun anlaşılması ve

³³ Karal, a.g.e., s. 281.

³⁴ Üçok-Mumcu, a.g.e., s. 241-242.

toplumun bulunduğu durumdan başka yönler'e götürmek amacıyla hukuk alanında önemli yapısal değişikliklere girişilmiştir.³⁵

Yeni kurulan Türk devletinin iki temel dayanağı cumhuriyetçilik ve lâiklikti. Her devletin hukuk sisteminin de, devletin temel felsefesine uymasının zorunlu olduğundan hareket edilirse, Türkiye'nin de hukuk sistemini dayandığı temel ilkeler olan cumhuriyetçilik ve lâikliğı dayandırması şarttı.

Bau hukukuna yönelmenin zorunluluğı daha Kurtuluş Savaşı yıllarında dile getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922'de –henüz Kurtuluş Savaşı tamamlanmadan– Meclis'i açış konuşmasında; adliyeye verilen öneme değinmiş ve adliyenin bütünüyle uygar toplumsal yaşamın düzeyine çıkarılmasının gerektiğini, mevcut kanun ve usullerin düzeltileneğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, yine aynı konuşmasında Mecelle'nin yetersizliğı üzerinde durmuş ve bu konuyla ilgili olarak bir komisyonun kurulmak üzere olduğunu açıklamıştır. Ayrıca yargıçların durumunun ve mahkemelerin düzeltileneğinden söz eden Mustafa Kemal Paşa, yeni hukukçuların yetiştirilmesi için bir hukuk fakültesinin kurulacağını açıklamıştır.³⁶

Mustafa Kemal Paşanın bu konuşmalarında da anlaşılacağı gibi, Türk hukuk devrimi kısa vadede düşünölmüş ve anlık sorunlara çözüm bulmak için öngörölmüş bir girişim değildir. Genç Cumhuriyetin önde gelen yöneticileri için çağdaş toplumlarla Türk ulusu arasında yılların birikimiyle açılan mesafenin en kısa zamanda kapatılması öncelikli hedefti. Bunun bir yolu da Bau standartlarında gelişmiş bir hukuk düzeni kurmaktır.

Yeni Türk devletinin Bau kanunlarına yönelmesinin nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür:

Çağdaşlaşmak Yeni Türk devletinin ve cumhuriyetin varlığı ile son derece yakından ilgili bir konuydu. Atatürk, Bau'nın kendi ölçülerinde olmayan az gelişmiş ölkeleri ezdiğini ve sömürdüğünü görmüş ve öncelikli olarak bunu engellemek için Bau'nın ölçülerine uygun bir hukuk sistemine yönelmiştir. Bu bir taklit veya öykünme değil, doğrudan doğruya varlık-yokluk sorunu olarak ele almıştır.

³⁵ Nadir Latif İslam, "Hukuk Reformu ve Stratejisi Üzerine Genel Görüşler", *1. Türk Hukuk Kongresine Sunulan Tebliğler*, Türkiye Barolar Birliğı Yay., Ankara 1972, s. 9.

³⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 18. Cilt, s. 4-5.

Bunu gerçekleştirmek için öncelikli olarak aklın ve bilimin esas alınması gerekiyordu. Bu da ancak lâik bir devlet ve toplum modeli oluşturarak mümkündü. Lâik bir devletin kurulabilmesi için öncelikle devletin tüm kurumlarının dinsel kurallardan arındırılması şarttı. Bu nedenle hukuk sistemindeki dinsel kurallar kaldırılmalı ve kanunlar dinin etkisinden kurtarılmalıydı.

Çağ değişmiş ve çağın gerisinde kalan kanunlar toplumun ihtiyaçlarını karşılamaktan büyük ölçüde uzaklaşmıştı. Bu nedenle toplum ihtiyaçlarını karşılamayan kanun ve usullerin değiştirilmesi zorunlu hale gelmişti.

Bir imparatorluk hukuku olan Osmanlı hukuk sistemindeki çokluk ve karışıklık giderilmeliydi. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı devletinden çok farklı esaslar üzerine kurulmuş olan bir ulusal devlettir. En önemli hedeflerinden biri de ulusal bütünlüğü sağlamaktır. Bunun için din, mezhep, inanç ve dil gibi farklılıklar ortadan kaldırılmıştır. O halde tüm vatandaşlara eşit şekilde yansiyacak, herkese uygulanabilecek ve tüm ülkeyi kapsayacak tek bir hukuk sistemine ihtiyaç vardır.

Atatürk ilke ve devrimlerinin temel amacı ümmet toplumundan Batı tarzında bir ulus toplumu yaratmaktır. Bunun için de öncelikli olarak toplum üzerindeki Arap-İslam etkisinin ortadan kaldırılması gerekiyordu.

Bütün bunların yanı sıra Türkiye'nin Batı hukukuna yönelmesinde dış dinamiklerin de rolü olmuştur. Yüzyıllardır varlığını sürdüren kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı devletinin içişlerine karışan ve adalet sistemine müdahale eden Batılı devletler, Lozan görüşmeleri sırasında en fazla kapitülasyonların kaldırılması konusunda zorluk çıkarmışlardır. Konuyla ilgili oturumlarda özellikle adli kapitülasyonlar üzerinde durmuşlar ve bu yönde elde etmiş oldukları ayrıcalıkları kaybetmek istememişlerdir. Bu durumda Türk heyeti, Batılılara hukuk reformu konusunda güvence vermek zorunda kalmıştır. Buna göre Türkiye, Lozan Konferansı'ndan sonraki 5 yıl içinde kanunlarını günün koşullarına uygun hale getirecek ve yargılama metodlarını çağdaş ülkelerin düzeyine ulaştıracaktır.³⁷

Ancak Lozan Antlaşması'ndaki bu hükmün hukuk devrimi için belirleyici olduğu söylenemez. Belirli bir oranda etkisinin olmasına karşın, hukuk

³⁷ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I. Cilt, (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983, s. 194-195.

sisteminin değiştirilmesini salt Lozan'da verilen güvencelere bağlamak doğru değildir. Çünkü Türkiye'nin Batı hukukuna yönelmesi daha önceki yıllarda başlamış ve daha çok iç dinamiklere bağlı olarak gelişmiştir. Kaldı ki Mustafa Kemal Paşa, Lozan barışının imzalanmasından yaklaşık 17 ay önce adli sistemle ilgili ciddi bir reforma ihtiyaç hissedildiğini 1 Mart 1922'deki Meclis açılış konuşmasında ifade etmiş olması bunun en çarpıcı kanıtıdır. Ancak düşmanın henüz yurttan çıkarılmamış olması ve aynı günlerde Büyük Taarruz için hazırlıkların devam etmesi nedeniyle o dönemde hukukla ilgili ciddi bir düzenlemeye gidilememiştir.³⁸

Kaldı ki Lozan ile Türkiye'deki azınlıkların ayrıcalıkları ortadan kaldırılmış ve bir anlamda Osmanlı Devleti'ne damgasını vurmuş olan çok hukukluluk yok edilmiştir. Gerçekten de Lozan Barışı ile Türkiye, siyasal ve ekonomik bağımsızlığının yanı sıra, hukuksal ve yargısal egemenliğini de gerçekleştirmiştir. Yine burada alınan kararlarla hukuk ve yargı birliğinin uluslararası temelleri atılmıştır.³⁹

b) Batı Kanunlarının Alınması ve Medeni Kanun

Türk hukuk devrimi açısından Lozan Barışı'nın imzalandığı 1923 yılının yanı sıra, 1926 yılı da son derece önemli bir yıldır. Bu yıl içerisinde Türk hukuk sisteminin yapısı ve niteliği tümüyle değiştirilmiş ve Batı'dan alınan kanunlar sayesinde, Türkiye çok farklı bir hukuk çevresine girmiştir.

1926 yılı içerisinde İsviçre'den medeni kanun, İtalya'dan ceza kanunu ve Almanya'dan ticaret kanunun alınmıştır. Yine aynı yıl İsviçre'nin Neuchatel kantonundan hukuk yargılama usul kanunu alınmıştır.

Bu arada kanunların alınmasından kısa bir süre önce, bu kanunları uygulayacak olan çağdaş hukukçuları yetiştirmek amacıyla 5 Kasım 1925'te Ankara'da Hukuk Mektebi açılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Hukuk Mektebi'nin açılışında yaptığı konuşmada; yeni ve çağdaş kanunlara duyulan ihtiyaca değinmiş ve bu okulun yeni bir hukuk nesli yetiştirmek için açıldığını dile getirerek, hukuk devriminin dayandığı temel ilkeleri açıklamıştır.⁴⁰

³⁸ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996, s. 183-184.

³⁹ Taha Akyol, *Medine'den Lozan'a*, Milliyet Yay., İstanbul 1996, s. 164.

⁴⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II. Cilt, Atatürk Araştırma Merkezi, 4. Baskı, Ankara 1989, s. 248-252.

Hukuk devrimi sırasında Batı'dan alınan kanunlar arasında Medeni Kanunun ayrı bir önemi vardır. Gerçekten de yeni Medeni Kanun, Atatürk devrimlerinin bir sentezi haline gelmiştir.⁴¹

Medeni Kanunun bu denli önemli olması, insan ve toplum yaşamı ile en fazla ilgili kanun olmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki, kişinin doğumundan, hattâ doğum öncesi ana rahmine düşmesinden başlayarak ölümünden sonraya kadar, özel hukuk açısından önemli olan bütün yaşam ilişkileri Medeni Kanun tarafından düzenlenmektedir.⁴²

Toplumsal yaşam açısından bu denli önemli olan bir kanunda boşluk bulunması ve ihtiyaçları karşılamaktan uzak olmasının, önemli sorunlar doğurması kaçınılmazdı. Bu alanda 1926 yılına kadar yürürlükte kalan Mecelle'nin toplum ihtiyaçlarına cevap verdiğini ve günün koşullarına uygun olduğunu söylemek mümkün değildi.⁴³

Günün koşullarına uygun bir Medeni Kanun hazırlamak amacıyla dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey tarafından İsviçre Medeni Kanunu'nu Türkçeye çevirmek için kurulan komisyon çalışmalarına 11 Eylül 1924'te başlamıştır. Çeviri 24 Aralık 1925'te tamamlanmış ve Türk Medeni Kanunu Tasarısı olarak Meclis'e sunulmuştur.⁴⁴ Tasarı 17 Şubat 1926'da TBMM'de görüşülmüş ve 743 sayılı Türk Medeni Kanunu olarak kabul edilmiştir.⁴⁵ Bu kanunun kabul edilmesinden iki ay kadar sonra bu kez, Türk Medeni Kanununun devamı niteliğindeki İsviçre'nin Codes des Obligation'dan yararlanılarak hazırlanan Borçlar Kanunu da çıkarılmıştır.⁴⁶

Türk Medeni Kanununun İsviçre'den alınması bir raslantı değildir. Bu üzerinde uzun araştırmalar ve yoğun tartışmalardan sonra yapılan bir tercih-tür. İsviçre Medeni Kanununun alınmasının nedenleri konusunda tam bir fi-

⁴¹ Selahattin Sulhi Tekinay, "Konuşma", *Medeni Kanunun 50. Yılı Sempozyumu. I. Tebliğler*, Ankara 1978, s. 4

⁴² Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku*, I. Cilt, I. Cüz, Umumi Esaslar, İstanbul 1968, s. 35.

⁴³ 1876 yılında yürürlüğe giren Mecelle'nin yetersizliği Osmanlı devletinin son yıllarında da anlaşılmalı ve bu nedenle 1916 yılında konuyla ilgili bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun çalışmaları sonucu 1917 yılında Aile Hukuku Kararnameyi yürürlüğe girmiştir. Erkeğin boşanma hakkına ve birden fazla kadınla evliliğe bazı sınırlamalar getiren bu kararname, 1919 yılında İtilaf Devletlerinin baskısı sonucu kaldırılmıştır. Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku*, s. 68-69.

⁴⁴ Akyol, a.g.e., s. 172.

⁴⁵ *TBMM Zabıt Cavidesi*, 22. Cilt, I. Devre, 17 Şubat 1926.

⁴⁶ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, Ankara 1972, s. 174.

kir birliğinin bulunduğu söylenemez. Bazı hukukçular bu iktübasın doğrudan doğruya İsviçre Medeni Kanununun niteliğinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü savunanlara göre İsviçre Medeni Kanunu o yıllarda Avrupa'daki en modern, en pratik, en açık ve sosyal eğilimlere en fazla yer veren demokratik bir kanundur.⁴⁷ Diğer taraftan İsviçre Medeni Kanunun açık ve anlaşılır bir dille yazılmış olmasının da tercih edilmesinde etkili olduğunu savunan hukukçular vardır.⁴⁸ Bu görüşe göre kanunun açık ve anlaşılır bir üslupla yazılması Türkçeye çevrilmesini kolaylaştırmıştır. Bunlardan başka İsviçre Medeni Kanunun alınmasının temel nedenini, bu kanunun niteliğine bağlamayan yaklaşımlar da vardır. Bu görüşte olanlara göre medeni kanun konusunda araştırma yapılırken, dönemin Adliye Vekili olan ve Atatürk'e yakınlığı ile bilinen Mahmut Esat Beyin İsviçre'de hukuk öğrenimi görmüş olmasının büyük rolü olmuştur.⁴⁹ Buna benzer bir başka görüşe göre ise Türkiye'de Fransızca bilen hukukçuların çoğunlukta olması, asıl metni Fransızca olan İsviçre Medeni Kanunun tercih edilmesinde etkili olmuştur.⁵⁰

Türk Medeni Kanunu için oluşturulan komisyonun bütün bu etkenlerden farklı oranda da olsa etkilendiği bir gerçektir. Medeni Kanun konusunda İsviçre Medeni Kanunu benimsenirken, ilk planda ve özellikle İsviçre ürünü olan bir kanun değil, o dönemde kökünü Avrupa'nın tarihsel birikiminden alan ve Batı Avrupa'nın toplumsal açıdan en ilerici kanunu sayılan bir kanun alınmış oluyordu.⁵¹

c) Hukuk Devrimiyle Ortaya Çıkan Yeni Durum

Batu'dan yeni kanunların alınması ilk kez Cumhuriyet döneminde görülen bir gelişme değildir. Türkiye'de Batı hukukuna yönelme Tanzimat döneminde Batı kanunlarının alınmasıyla başlamış ve hukuk sisteminde lâikleşme sürecine girilmiştir.

⁴⁷ AYTEKİN ATAAY, "Neden İsviçre Medeni Kanunu", *Medeni Kanunun 50. Yılı Sempozyumu. I. Tebliğler*, İstanbul 1978, s. 63.

⁴⁸ VELİDEDEOĞLU, *Türk Medeni Hukuku*, s. 87.

⁴⁹ ZİYAETTİN FAHİRİ FİNDİKOĞLU, "Medeni Kanunumuz Etrafında Bazı Sosyolojik Meseleler", *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII. Cilt, No: 1, Mart 1958, s. 181-182.

⁵⁰ VELİDEDEOĞLU, *Türk Medeni Hukuku*, s. 87.

⁵¹ ROLF BAR, "İsviçre Medeni Kanununun ve Borçlar Kanununun Son 50 Yıldaki Gelişimi", (Çev. İ. Yazman), *Medeni Kanunun 50. Yılı Bilimsel Hafta*, 15-17 Nisan 1976, Ankara 1977, s. 321.

Atatürk'ün hukuk devrimini Osmanlı dönemindeki hukuk reformundan ayıran temel nokta, Cumhuriyet dönemindeki yeniliklerin bir devrim olarak köktenci bir nitelik taşıması, Osmanlı dönemindeki gelişmelerin ise bir reform olarak daha yüzeysel ve dar kapsamlı kalmasıdır. Bu nedenle Tanzimat ile başlayan dönemde Batı'dan lâik ve çağdaş kanunlar alınırken, eski kanunlara dokunulmamış ve bunların varlığını korumasına engel olunmamıştır. Oysa Atatürk döneminde Batı'dan yeni kanunlar alınırken, eski hukuk kuraları tümüyle ortadan kaldırılmış ve hukuk sistemi tam anlamıyla değiştirilmiştir.

Böylece Tanzimat'la belirginleşen hukuk çokluğu ve bu alanda ortaya çıkan dağınıklık giderilmiş, ulusal bütünlük açısından vazgeçilmez bir öğe olan hukuk birliği ve eşitliği sağlanmıştır. Bu gelişme yeni kurulan ulusal devletin varlığı ve bağımsızlığının devamı için büyük katkı sağlamıştır. Gerçekleştirilen hukuk devrimi ile Türkiye'de "kanunların şahsiliği" ilkesinden, "kanunların mülkiliği" ilkesine geçirilmiştir. Böylece ülke vatandaşları etnik ve dinsel özelliklerine göre değil, yeni benimsenen kanunlara tabi olacaklardı. Bu uygulama hukuk ve yargı birliğinin, ülke bütünlüğünün de bir ifadesi olması açısından önemlidir.⁵² Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak Patrikhane'nin dünyevî yetkileri kaldırılmış ve bazı devletlerin Türkiye'nin egemenlik haklarına müdahale aracı olmaktan çıkarılmıştır.

Yeni alınan kanunlar, özellikle de Medeni Kanun sayesinde toplumsal yapıda kısa zamanda önemli değişiklikler görülmüş ve çağdaş ölçülere ulaşma yolunda çok önemli bir mesafe katedilmiştir. Gerçekten de Medeni Kanunun kabul edilmesi medenî hukuk alanında köklü bir değişikliğin başlangıcını teşkil etmiş, medenî hukuk kurumlarını ve kavramlarını dinsel bir temele dayanma zorunluluğundan kurtarmış, bunları lâikleştirmiştir.⁵³

Medeni Kanunun kabul edilmesinden sonra Türk aile yapısında da büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Çağdaş bir toplum için hayatî önemi taşıyan yeni ve ileri bir aile düzeni yaratılmıştır. Çok kadımlı evlilik yerine tek kadımlı evlilik; evlenme akdinin dinsel bir nitelikten lâik bir yapıya kavuşturulması; evlilikte kocanın tek başına egemenliği yerine, erkek ile kadın arasında eşitliğin getirilmesine çalışılmıştır.⁵⁴ Bununla birlikte Medeni Kanu-

⁵² Akyol, a.g.e., s. 176.

⁵³ Atay, "Atatürk'ün Laiklik Anlayışı ve Medeni Kanun", *Cumhuriyet Döneminde Hukuk, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 50. Yılı Armağanı*, İstanbul 1973, s. 20

⁵⁴ Adnan Güriz, "Evlilik Dışı Birleşmeler ve Çocuklar", *Türk Hukuku ve Toplumunu Üzerine İncelemeler*, Ankara 1974, s. 113-117.

nun kadın-erkek eşitliğini mutlak olarak sağladığı veya bunu gerçekleştirebilecek bir nitelikte olduğunu söylemek mümkün değildir.

Medeni Kanun ile ailenin kurulması ve bozulması devlet kontrolüne alınmıştır. Ailenin kurulmasını sağlayan resmî nikah uygulamasına geçilmesi son derece ileri bir adımdır. Bu uygulamaya ve uygulamayla ilgili temel kurallara toplumdaki ciddi bir direniş gelmemiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısından kaynaklanan bazı yadırgamalar, şikayetler ile kanunu ihlal ve ihmaller görülmüştür.⁵⁵

Türk kadınına eğitim, miras, meslek seçme ve çalışma gibi alanlarda geniş haklar sağlayan Medeni Kanun, kadınların siyasal hakları elde etmeleri için de önemli bir basamak olmuştur. Türk kadını 1930 yılında belediye seçimlerine, 1934 yılında ise genel seçimlere kaulma hakkını elde etmiş ve siyasal haklar konusunda Avrupa'daki hemcinslerinin önüne geçmiştir.

Türk Medeni Kanununun istisnasız bir şekilde toplumun tüm kesimleri tarafından aynı oranda benimsendiğini ve uygulandığını iddia etmek mümkün değildir. Kadın-erkek eşitliği, tek kadınla evlilik, resmî nikah ve boşanma gibi olaylarda hala eski sistemde ısrar edenlerin bulunduğu bir gerçektir.⁵⁶ Bu tür uygulamalar Medeni Kanununun eksik veya toplumun yapısına uygun olmamasından değil, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik yapısından kaynaklanmaktadır. Kentleşmenin artması, eğitim olanaklarının yaygınlaşması ve sanayileşmenin hız kazanmasına bağlı olarak kanun ihlallerinin de gün geçtikçe azalacağı bir gerçektir.

SONUÇ

Atatürk'ün hukuk devriminin yarattığı sonuçları siyasal, toplumsal ve teknik açıdan ele almak gerekir. Çünkü hukuk devrimi de gerçekleştirilirken siyasal, toplumsal ve teknik gerekçelerle hareket edilmiştir.

Siyasal açıdan hukuk devrimi tüm dünyaya Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı devletinden farklı esaslara dayandığını göstermesi açısından önemlidir. Yeni hukuk sisteminin kurulmasıyla "kanunların mülkiliği" uygulama-

⁵⁵ Feyzi Necmettin Fezyioğlu, "Cumhuriyetin 50. Yıldönümünde Medeni Nikah", *Cumhuriyet Döneminde Hukuk, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 50. Yıl Armağanı*, İstanbul 1973, s. 289.

⁵⁶ Atay, a.g.m., s. 204.

sına geçilmiş, ülke içindeki yabancıların ve azınlıkların bu alandaki ayrıcalıkları ortadan kaldırılmıştır. Batı ile aynı hukuk çevresine girilerek büyük devletlerin Türkiye'nin içişlerine müdahale yolları kapatılmıştır. Böylece Kurtuluş Savaşı yıllarında kazanılan askeri zaferler ve Lozan'da elde edilen siyasal başarılar tamamlanmış ve kalıcı kılınmıştır.

Cumhuriyet döneminde Batı'dan kanunların alınması, Tanzimat dönemindeki bir benimsetme şeklinde değil, bilinçli bir benimseme şeklinde olmuştur. Böylelikle yeni kurulan Türk devleti egemenlik haklarından herhangi bir ödün vermek durumunda kalmamıştır.

Hukuk devriminin toplumsal açıdan doğurduğu en önemli sonuç, toplumun ilerlemesi önünde bulunan en önemli engellerden birisinin yok edilmesiydi. Yüzyıllardır çağın gerisinde bulunan ve ihtiyaçları karşılamaktan uzak olan dini esas alan hukuk kuralları kaldırılmış, yerine çağdaş ve lâik kanunlar alınmıştır. Dolayısıyla da toplumsal ilişkilerin daha sağlıklı bir şekilde düzenlenmesi ve bireyin kendisini geliştirmesinin yolu açılmıştır. Özellikle Medeni Kanunun kabul edilmesiyle aile kurumunun devlet güvencesine alınmış, çocuklar daha çağdaş bir ortamda yetiştirilmeye başlanmış ve nüfusun yarısını oluşturan kadınlar kendilerini ifade etme olanağına kavuşmuşlardır.

Yine ulusal birliğin ve ülke bütünlüğünün önündeki en önemli engellerden biri olan çok hukukluluk uygulamasına son verilmiştir. Böylece Atatürk'ün temel ilkelerinden cumhuriyetçilik ve lâikliğin yanı sıra milliyetçilik ve halkçılık ilkelerine uygun bir toplum modeli ortaya çıkmıştır.

Teknik açıdan çağdaş ve ileri kanunların alınmasıyla yeni bir hukuk düzeninin kurulması ileri bir adımdır. Atatürk döneminde "iktibas yoluyla" Batı'dan alınan kanunlar günümüze değin devam eden dönemde toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde önemli rol oynamışlar ve Batı ile olan ilişkilerde belirleyici olmuşlardır.

Atatürk'ün hukuk devrimi siyasal ve toplumsal bir dönüşümün doğal bir sonucu olduğu kadar, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik haklarını ve bağımsızlığını dünyaya kanıtlaması açısından da önemlidir.

Sonuç olarak Atatürk'ün hukuk devriminde onun bütün temel ilkelerinin izlerini bulmak mümkündür. Bütün devrimlerin sentezi niteliğindeki hukuk devrimi sonucunda lâik ve çağdaş bir ulus ortaya çıkmıştır.

